

ՄԻՆԱՍԻ ԵԶԸ

Ա. ՆԱՄԱՆԱՆԻ

I

Ախալքալաքցի տաւարավաճառ Գէորգը պտտում էր Շիրակի գիւղերը և տաւար էր ժողովում Թիֆլիս տանելու վաճառելու: Նա գնած կենդանիներին իսկոյն չէր տանում իւր հետը, այլ պահ էր տալիս նոյն գիւղացիներին՝ մինչև իւր գործակատարների գալը, որոնք զանազան գիւղերում գնած կենդանիները պէտք է յետոյ ժողովէին մի տեղ և մի անգամից ճանապարհէին դէպի վաճառանոց: Այդ էր պատճառը, որ Գէորգը շատ շուտով վերջացնում էր իւր գործը մի գիւղում և անցնում էր միւսը:

Գէորգը մեծ յոյսեր ունէր այս տարւայ վերայ, որովհետև տարին թէև առատ էր եղել հացով, բայց երաշտութեան պատճառով՝ հացը կարճ էր բուսել, նորանից քիչ դարման էր ստացւել և խոտ էլ շատ քիչ էր ժողովւել: Գիւղացիները հաշւում էին կերակրի պաշարները և նոցա համեմատ կենդանիների թիւը: Աւելորդ ասլրանքը պէտք է ծախէին:

Զրախլու գիւղում շատ տներից կանչեցին Գէորգին, որ սա գայ՝ նոցա տաւարը տեսնի: Այդ կանչողներից մէկն էլ գիւղացի Մինասն էր, որ բաւական հարուստ տուն ունէր գիւղում: Մինասը շատ անգամ ինքը անձամբ տանում էր իւր աւելորդ ասլրանքը Ալեքսանդրապոլ ծախելու: Իսկ այժմ՝ նա ցանկացաւ օգուտ քաղել Գէորգի գալուց՝ իւր մի եղը և մի կովը հէնց գիւղում նաղգելու:

Գէորգը հիացաւ Մինասի գովից: Սա շինւած էր շատ ընդարձակ և գեղեցիկ էլ սալալատակւած: Կովերը տանը չէին, ուղարկ-

ւած էին արածելու, իսկ եզները գոմուհի էին: Գէորգը տեսաւ մեծամարմին, կուշտ կենդանիներ, որոնք հանգիստ որոճում էին իրանց կերակուրը: Նա ուրախութեամբ կ'զնէր բոլոր եզներին, եթէ ծախու լինէին. Մինասը, ցոյց տալով մի մոյգ կարմիր գոյնով եզ, յայտնեց Գէորգին՝

— Ահա սա է ծախու եզս:

— Տեսնե՛նք, տեսնե՛նք:

Մինասը քացի տալով և յորդորելով, վերկացրեց եզնը նստած տեղից: Գէորգը սկսեց տնդդել կենդանուն և փորձեց նորա շաղու-թեան աստիճանը:

II

Մինասը թողաւ Գէորգին, որ նա զբաղւի ծախու եզան մանրամասն զննութիւնով. իսկ ինքը մօտիկացաւ գոմի ծայրում կապած մի պառաւ եզան և սկսեց առանձին սիրով ու ջերմեռանդութիւնով նորան փայփայել, շփելով նորա մարմինը և դրստելով մազերը: Եզը զգում էր իւր տիրոջ գգւանքը. նա մի տեսակ խուլ բաւականութեամբ՝ կպցրել էր իւր գլուխը տիրոջ շորին և շարժում էր ուրախ իւր ագիւն:

Մինասը համբուրեց եզան ճակատը և ուզում էր դառնալ դէպի Գէորգը, երբ տեսաւ, որ սա եկել է և կանգնել իւր մօտ:

— Ասա շատ պառաւ եզ է երևում, նկատեց տաւար ժողովողը:

— Այո, լաւ պառաւ է:

— Քանի՞ տարեկան կ'լինի:

— Քսան տարեկան կայ, պատասխանեց Մինասը:

— Ի՛նչ ես ասում, զարմացաւ Գէորգը. պառաւ էր երևում, բայց ո՛չ այդքան: Տօ էլ ինչու ես դորան պահում: Դա մինչև անգամ իմ առնելու էլ ձեռնտու չէ, միսը շատ կոշտ կ'լինի: Մախիւր, ազատուիր: Ես կառնեմ ու ծախելու տեղ կգտնեմ:

— Ձէ, սա ծախելու չէ, սա ինձ հարկաւոր է, ասաց Մինասը լուրջ կերպով և կարծես փոքր ինչ վիրաւորւած:

— Ի՞նչպէս թէ հարկաւոր է. ո՞ր դա մշակութիւն անել չի կարող քեզ համար,

— Ինչու, կարող է. կարող է իւր հաժեմատ:

—Արածը—արած չէ՛. հաշիւ չէ. Մինաս:

—Ինձ համար մեծ հաշիւ է. առաջին հերկ սկսողս դա է լինում, ասաց մի տեսակ համոզմունքով Մինասը:

—Ձեմ հասկանում, եղբայր, քո բանը. ծախի՛ր ու մի քանի կոպէկ էլ աշխատանք ստացիր. թէ չէ մէկ էլ կը տեսնես, կընկնի ու կ'ստուկի:

—Դա Աստուծո՛ւ. կամքն է, ասաց հանդարտ կերպով Մինասը:

—Ախր ինչո՞ւ ես պահում, հարցրեց զարմանալով Գէորգը:

—Ուխտ եմ արել, պատասխանեց գժւարանալով Մինասը. նա ինձ պէտք է: Նա ինձ ծառայութիւն շատ է արել. իմ ընկերն է, իմ հաւասար մշակ եղբայրը, իմ տուն շինողը:

—Ախր նորա կեանքը—կեանք չէ: Մորթելը լաւ է, քան թողնել սատկելը, խղճմտանք չէ պահելը:

—Ձէ, Գէորգ աղա, ինձ մի խօսացնիլ: Ես չեմ կարող նորան ծախել: Ուրիշ ինչ եզ լինէր՝ կը ծախէի, իսկ սորան չեմ կարող:

Գէորգը ոչինչ չ'հասկացաւ այս խօսակցութիւնից և լռեց:

Եզը իւր դունչը մօտեցրել էր Մինասի ձեռքին և լիզում էր նորան: Խօսակիցները լռել էին, բայց տեղներիցը չէին շարժուում: Մինասը մոռածութեան մէջ էր ընկել: Գէորգը սկսեց աւելի ու աւելի տնդղել եզան և զբաղւեց նորանով:

Պառաւ լծկանը մի հրաշալի կենդանի էր՝ լայն կազմաւածքով և կարմիր գոյնով: Աչքերի շուրջը բոլորել էր սև օղակը, որ տալիս էր կենդանու նայւածքին՝ թէ գեղեցկութիւն և թէ խելացիութիւն: Այդ աչքերը հանգիստ էին, լի բարութիւնով ու բաւականութեան զգացմունքով:

Մինասը յանկարծ սթափւեց և դառնալով Գէորգին՝ շփոթւած ձայնով ասաց.

—Սորան թողնե՛ք, սա զոմի ապրանք է. ահա ինչպէս ասացի իմ ծախելուն նա է. մէկ էլ տես, ինչ մատղաշն է նա. ինքը մսալի, քեզ համար աւելի ձեռնտու:

Այդ ես զիտեմ: Նատ շնորհակալ եմ. բայց ինչո՞ւ ես ծախում այս տեսակ մարալին ու այն պառաւին պահում:

—Այս մարալի ձախ աչքը վնասւել է անցեալ տարի, իսկ նոր եղնացուս հասել է, նորան կարող է փոխարինել:

Գէորգը եղը հաւանեց, գնահատեց և մի փոքր սակարկութիւնից յետոյ՝ իւր վերայ թողաւ: Կովը տեսնելու համար նշանակեց միւս առաւօտը:

Թողնելով Մինասի դոմը՝ նա անցաւ միւս գիւղացիների տները և մինչև երեկոյ կարողացաւ գնելու մինչև քսան չորս գլուխ ապրանք:

Գիւղի տէրտէրը պատահեց Գէորգին, յայտնեց, որ նա էլ ծախու ապրանք ունի և հրաւիրեց երեկոն և գիշերը իւր մօտ անցկացնելու:

III

Երեկոյեան տէրտէրի տանը՝ օդայում՝ վառւած բուխարու առջ նստած՝ խօսում էին տէրտէրը և մի քանի գիւղացիներ: Նոքա ըստաւորում էին Գէորգին, որ դեռ փողոցներում շարունակում էր իւր գործերը: Վերջապէս նա էլ մի երկու մարդու ուղեկցութեամբ՝ եկաւ տէրտէրի տունը: Նորա դէմքի վերայ երևում էր ժպիտ և բաւականութեան արտայայտութիւն: Ողջունելով տէրտէրին և միւսներին՝ նա նստեց նորա համար նշանակած պատաւոր տեղը՝ տէրտէրի հանդէպ:

—Դեռ աշուն է, շատ էլ ցուրտ չէ, սկսեց նա, բուխարներդ կարգին վառւում է:

—Ե՛հ, կրակը ուրախութիւն է, ասաց մի գիւղացի, ինչքան լի՛նի՝ կրակի տեսքից մարդու սիրտ բացւում է.—ի հարկէ դեռ բուխարու ժամանակը յետոյ է:

—Ունեցողը հիմի էլ է վառւում, աւելացրեց նստածներից մէկը.

—Աստուած աւելի կարողութիւն տայ, բարեմաղթեց Գէորգը.

—Ամէն, ամէն, պատասխանեցին միւսները:

Ցէրտէրը շնորհակալութիւն արաւ՝ գլուխը շարժելով. և մատնացոյց լինելով կրակի վերայ՝ աւելացրաւ.

—Առանց կրակ, պարոն Գէորգ, ինչ կեանք. տան կրակը եթէ իսկն ասես՝ չ'պէտք է հանգչի. մենք այսպէս ենք լսել. սա աւանդութիւն է: Եւ ճշմարիտ էլ է: Կրակը վառւելուց՝ փառաւորում ես. զգում ես, որ տունդ չի աւերւել, որ նա շէն ու հաստատ է: Բարև ես եկել Գէորգ. ինչպէ՞ս է այսօրւայ առուտուրդ:

— Լա՛ւ է. այս տարւայ ապրանքը առհասարակ մնալի է: Եթէ ապրանքի գինը չ'ընկնի մարդ կարող է մի երկու շահի աշխատել:

— Մարկոսենց եղները ինչպէ՞ս տեսար, հարցրեց գիւղացիներից մէկը:

— Ախր շատ էլ չեմ հաւանում, պատասխանեց Գէորգը. ճիշտ է՝ մեծ մարմնով կենդանիներ են, բայց միս, եղ չ'ունեն. իհարկէ՛ նորանց որ լաւ կերակուր տուի՝ շատ կարգին մնացու կ'դառնան. բայց դորան էլ ժամանակ է հարկաւոր:

Փոքր ինչ առւտրական խօսակցութիւնից յետոյ՝ Գէորգը մոտաբերեց այդ օրւայ Մինասի գոմում տեղի ունեցած դէպքը և նա հարցրեց գիւղացիներից՝

— Մէկ ասացէ՛ք, խնդրե՛մ, ինչո՞ւ Մինասը իւր պառաւ, անպէտքացած եղը չի ծախում:

— Հը՞, չի ծախիլ, չի ծախիլ, նկատեց կիսաժպիտով հասակաւոր գիւղացի Գրիգորը:

— Ինչո՞ւ:

— Է, դա մի ամբողջ պատմութիւն է:

— Ի՞նչ պատմութիւն է:

— Ես՝ ձեզ մի կարճաւօտ պատմեմ, ասաց Գրիգորը և կայցնելով իւր չուրուխը՝ սկսեց:

IV

Գրիգորը պատմեց հետևեալը:

«Սորանից տասն և հինգ տարի առաջ Մինասը շատ աղքատացաւ: Դոքա երեք եղբայր էին՝ լաւ քաջ տղերք. մէկին աւագակները սպանեցին, միւսը հիւանդացաւ մեռաւ: Այդ տարին տաւարի ցաւ էլ պատահեց և Մինասի տաւարի մեծ մասը կոտորւեց: Հինգ լուծ ապրանքից մնաց միայն մի ջահիլ եզ, որ հորիկութեան նոր էր մտել և առանձին դեռ լծւած չէր: Մինասը հող ունէր բաւականին, բայց զրկւած էր թէ մշակից, թէ եղնից: Կենդանի մնացած կովերից երկուսը ծախեց և մի եզ գնեց, որպէս զի իւր մօտ եղած եզնով կարողանայ գոնէ մի լուծ շինել: Այդ իմ պատմած ջահիլ եզը, — այն հիմիկւայ պառաւած եզն է, որ, Գէորգ խնամի, տեսար Մինասի գոմումը:

Այդ լուծով նա բանեց մի ամառ. բայց շատ քիչ վարեց: Միւս տարւայ համար եզը բաւականին մեծացել և ամրացել էր: Մինասը վճռել էր այդ տարին մեծ վար անելու: Մեր տեղերում, ինչպէս գիտէք, վարում են և երկու լուծով և մի լուծով—բայց մի լուծով բանողները կամ գոմէշ են լծում կամ ուժեղ եղներ: Մինասի թէ ջահիլ եղը և թէ՛ նոր գնած եզը մեծ ոյժ է՝ ունէին. այնու ամենայնիւ՝ Մինասը մի լուծ միայն գործածեց վարելու համար: Վարում էր նա անդադար մօտ երեք շաբաթ: Խեղճ եղները յօգնել էին. բայց Մինասը մտքումը դրել էր մեծ վար անելու: Նա իւր վերայ ուշք չէր դարձնում, աշխատում էր առաւօտից մինչև երեկոյ: Կարգին գութանավարի մասին նա մոռածել անգամ չէր կարող. նա արօրով փորփրում էր հողը: Մենք հարևաններս զարմանում էինք՝ տեսնելով Մինասի և նորա եզների անյօգնութիւնը: Մինասն էլ՝ քանի որ իւր և եզների ոյժը պատում էր՝ շարունակում էր գործը:

Այդ օրերից մէկում՝ ես գնում էի հանդը և պէտք է անցնէի Մինասի հերկով: Տեսնում եմ հեռուից, որ եղները կանգնած են և Մինասը ինքը չի բանում: Փոքր ինչ մօտիկանում եմ և տեսնում եմ նորան չոքած և ձեռքերը տարածած, ինչպէս աղօթքի ժամանակ պարզում են դէպի Աստուած: Առաջ եմ գնում, Մինասը չի լսում: Եւ իսկապէս նա աղօթում է: Վերջապէս այնքան մօտեցայ, որ լսեցի նորա բարձրաձայն աղօթելը: Առաջ լսօքները հասնում էին ինձ կցկտուր, իսկ յետոյ՝ բաւականին պարզ՝ լսեցի հետևեալը: «Մեր մեղքը մոռացիր, Տէր Աստուած, գու ներիւր մեզ, բարերար Աստուած... ախ՛, լսեղճերը ինչքան տանջում են մեր ձեռքից... ինչ պատասխան պէտք է տանք Գեղ...»

Ես վերջապէս կանչեցի՝

—Մինաս, ինչ աղօթք անելու ժամանակ է. տօ, վերկա՛ց, ինչ է պատահել:

—Գրիգօ՞ր. ասաց Մինասը, նայելով վերաս զարմացմամբ:

—Ի՛նչ ես չոքել, հարցրի նորան.

—Գրիգոր, պատասխանեց նա, սիրտս թոյլ է, գլուխս պտրտում է... օ՛հ խեղճ եզ, խեղճ եզբայր:

Մինասը շարած դրութեան մէջ էր: Յանկարծ նա վեր կացաւ,

վազեց իւր ջահիլ եզան մօտ, ճակատը պաշեց, գլուխը շփեց, վզովը փարեց և մղկտալով ասաց եզան.

— Ինձ կ'բաշխես, իմ ընկե՛ր, մեղաւոր եմ առաջիդ.

Մինասը կանգնած էր անշարժ իւր եզան առաջ և մոռացել էր իմ ներկայութիւնը:

— Տօ՛, ինչ է պատահել քեզ, Մինաս, հարցրի նորան:

— Է՛հ Գրիգոր, ձեռքով արաւ ինձ, թէ Աստուած կ'սիրես, ինձ մի խօսացնիլ. իսկէս կորցնում եմ. ինքս էլ չեմ իմանում թէ ինչ եմ անում:

— Ի՛նչ է եղել, ասա՛, իմանանք էլի, հեր օրհնած.

— Է՛հ, Գրիգոր, գլուխը թափ տալով պառփսխանեց նա, ա. մաշում եմ, եղբայր, ասել գլխիս եկածը. ինքս լաւ եմ հասկանում իմ բանը, բայց կարգին չեմ կարող քեզ պատմել. դու կը ծիծաղես վերաս, ցաւս չես հասկանալ:

— Դէ լաւ, ասա, հիմի մի կերպ կ'աշխատեմ հասկանալու:

Մինասը փոքր ինչ շարժեց գլուխը, ձեռքերը խփեց ճակատին, տրորեց ականջները, պռոշները կրծոտեց և վերջապէս բերանը բացեց:

— Ինքզ դիտես, սկսեց Մինասը, որ այսօր քսան երրորդ օրն է, որ ես առանց մի կարգին հանգստութիւն տալու՝ բանեցնում եմ եզանս: Ահա չորս օր է, որ խեղճը էլ չի կարողանում բան անել. բայց ես ի՛նչ անեմ, ես ի՛նչ ասեմ իմ տանեցիներին, ինչպէ՛ս նոցա քաղցած բերանները լիացնեմ ձմեռը: Գիտէի, որ եղս ուժից ընկել է, բայց էլի օթում էի, էլի դրդում էի: Երեկ կարծում էի թէ՛ էլ չի կարողանալու բան անի. բայց կարողացաւ մի կերպ, Այսօր առաւօտեան՝ ոտները շարժել չէր կարողանում, մի կէս ժամ չարչարում էր, մինչև որ ոտները բացւեցին:

Ճաշի գէ՛մ մի քիչ հանգստացրի, յետոյ էլի սկսեցի բանել. մի չորս ժամ կայ՝ բանում եմ. բայց վայ այն բանելուն: Զէ, տեսայ եզս բոլորովին կանգնում է, ի՛նչ անեմ: Մի քանի ժամաւայ բան է միացել, որ բոլորովին այս տարւայ վարս վերջացնեմ: Ելի խփեցի, էլի հրեցի: Խեղճը մի քիչ էլ գնաց և վերջնականապէս նա կանգնեց: Բարկութիւնս մի կողմից՝ խղճմտանքը միւս կողմից՝ ինձ պաշարեցին. սկսեցի ծեծել, յորդորել՝ ոչինչ չեղաւ. յանկարծ ձեռքս կարծես գժւեց և հաստ մահակով մի հարւած հասցրեց գլխին, այնպէս հար-

ւած, որ կարծես թէ սպանելու. նպատակով էր հասցնում: Հարւածից՝ եզս երեւեց, իսկ ես սարսափեցի: Վաղեցի եզանս մօտ և տեսայ, որ խեղճի աչքից արսուսուէնք է կաթում: Ես ինձ կորցրի. «Այսքան էլ անգլթութիւն... մրմնջացի և աննկատելի կերպով ծունկ չոքեցի ու սկսեցի աղօթել Աստուծուն, որ նա ինձ ների:

Մինաս, ասացի նորան, հանգստացիր, դէ բան է՝ փորձանք է՝ պատահել է:

—Ախր խեղճ չէ՞ կենդանին:

—Խեղճ է, ի հարկէ, բայց ի՞նչ արած:

—Նա բանի՞ մենք ուտե՞նք:

—Ի՞նչ ես ասում, Մինաս, է՛հ դու էլ.—նա մեզ է կերակրում՝ մենք էլ նորան ենք պահպանում:

—Ինչ ուզում ես ասա, բայց մեզնից խիստ պահանջ է անելու. Աստուած:

Մի կերպ Մինասը հանգստացաւ: Աստուած տւաւ, ցանքսը յաջող դուրս եկաւ, Մինասը շահեց, տունը փոքր ինչ կարգի բերեց, սկսեց մարդամիջի տեղ ունենալ: Կամաց կամաց եզների, տաւարի թիւը շատացրեց: Հիմի տեսնո՞ւմ էք, ինչ հարուստ մարդ է դարձել մեր գիւղում: Այն եզան նա համարում է իւր հարստութեան ազբիւր. նորանով է սկսում իւր առաջին ակօսը մինչև այժմ: Թէև եզը քսան տարեկան է, բայց էլի գարնան՝ տանում է վարի սկզբին դնում. փոյթ չէ ինչքան է գնում՝ եզը, միայն թէ հողը տեղից շարժւի այդ եզան միջոցով:

Y

Լսողները շատ հետաքրքրւած էին, սկսեցին մի քանի աւելւածներ անել, իրանց դիտողութիւններից և տնտեսութիւններից օրինակներ բերել: Մի ծեր գիւղացի էլ՝ գլուխը շարժելով՝ ասաց խրատական ձայնով.—էհ, զուր չէ Ղազարիւս հայ՝ ասում թէ՝

Ես մատաղ եմ եզանը՝

Որ կը պահի խիզանը.

Աստուած էլի դուաթ տայ՝

Մեր տնարար եզանը:

Տէրտէրը, որ առանձին հետաքրքրութիւնով լսում էր այդ բոլորը, մէջ մտաւ:

—Դէ, որ այդքանը գիտէք, էլ մեղք և պարտագանցութիւն չի համարուիլ, որ մէկ բան էլ ես աւելացնեմ: Ախր մեր Մինասը երեք տարի էր հաղորդուում. ասում էր թէ ապաշխարում է. չետոյ հաղորդւելուց միայն՝ իմացայ թէ մեղքը—այդ եզան խփելն է, որ պատմեց Գրիգորը:

—Տէրտէր, իսկն ասենք, անգութ բան շատ ենք անում մեր եզների հետ. միթէ՞ դորան դատաստան չը կայ:

—Այո, կը լինի, որդիս, արա եզը—շունչ չէ՞, ապա նա կենդանի չէ՞, ցաւ զգացող չէ՞:

Գիւղացիները շատ հետաքրքրւեցին այդ խնդրով և սկսեցին տաք խօսակցութիւն: Երբ որ բաւականաչափ դատողութիւններ արւեցին ամեն տեսակի, խօսքը կրկին շուռ եկաւ Մինասի եզան վերայ: Գրիգորը, որ այնքան բան էր պատմել արդէն, կարծես սպասում էր այդ րոպէին: Նա գլուխը շարժելով՝ մէջ մտաւ:

—Աբա, այս տեսակ բան է եղել աշխարհըումս: Մեր Մինասը զուր տեղը չէ իւր եզանը պինդ բռնել կանգնել: Մինասը ուխտ է արել, որ այդ եզանը պէտք է չը մորթի, մինչև վերջը իւր մօտ պահի, որ նա, ինչքան կեանք նորան սահմանած է՝ ապրի այնքան, որ իւր բնական մահով վերջանայ՝ խոր ծերութեան հասնելով:

—Լաւ, դորանից էլ ծեփ:

—Ով գիտէ, ասում են որ եզների մէջ մինչև քսան հինգ տարի ապրող էլ կայ:

—Մինասի եզը, շարունակեց Գրիգորը, իսկապէս այժմ մի զարմանալի եզ է դարձել, ապրում է Մինասով: Եթէ մի երկու օրով սա բացակայ եղաւ, տխրում է. իսկ երբ՝ դիցուք՝ Մինասը եկաւ ու նորան շփեց փայփայեց՝ նա զւարթանում է: Մինասը, որ տեսնում է իւր եզան ուրախութիւնը ու զւարթանալը, այնպէս է ուրախանում, որ կարծես թէ հարազատ արիւնակիցը լինի:

Անասնապաճառ Գէորգի վերայ այնպէս սաստիկ ազդեց պատմութիւնը, որ նա զգացմունքով ասաց.

—Ապրի Մինասը, շատ ապրի: Շատ լաւ է անում, որ չի ծախում: Բայց մի բան ասեմ, մի խոստովանք յայտնեմ, որ նորա պատմութիւնը ինձ մի քիչ ցնցեց... Մի՞թէ ես էլ, ուրեմն, անասունների դահիճը կամ գոնէ դահճի միջնորդն եմ:

Գիւղացիները լռեցին, ոչինչ չը կարողացան նորան պատասխանել: